

Շահեն Յովսէփեան
shahenhovsepian@gmail.com

ՊԱՐՍԿԱԿԱՆ ԴՐԱՄԵՐ՝ ԹՈՂԱՐԿԻԱԾ ԵՐԵՒԱՆՈՒՄ*

Հիմնաբառեր: Պարսկաստան, Մեֆեան, Աֆշար, Զանդ, Ղաջար, Երեւան, Շիա:

Ներածութիւն

Մետաղադրամները կարևոր դեր ունեն անցեալը ուսումնասիրելու համար, որոնք օգնում են պարզել տեղի ունեցած իրադարձութիւնները, պատկան ժողովուրդի մշակոյթը և արւեստը, տնտեսական վիճակը և հաւատքը: Իսկ իւրաքանչիւր պետութեան դրամների ի յայտ գալը այլ պետութեան տարածքում, վկայում է այդ երկու պետութիւնների մէջ տեղի ունեցած իրադարձութիւնները, դա կարող է լինել տաճարային կամ վաճառականութեան արդիւնքում:

Հայաստանում մի քանի պետութիւններ թողարկել են իրենց դրամները, ինչպէս Պարսկաստանը, որը 16-րդ դարից մինչև 19-րդ դարի սկիզբը Երևանում (Մեֆեան, Աֆշար, Զանդ և Ղաջար), Նախիջևանում (Մեֆեան, Աֆշար և Զանդ), Օրդուբադում (Մեֆեան), Արճէշում (Մեֆեան), Վանում (Մեֆեան), Բիթլիսում (Մեֆեան) և Շուշում (Զանդ և Ղաջար) թողարկել է իր պետական դրամները, ուստի սոյն ուսումնասիրութիւնը նիւստ է միայն Երևանում թողարկուած Պարսկական չորս շրջանների դրամներին:

15-րդ դարի վերջին Հայաստանի արևելեան և արևմտեան սահմաններին են մօտենում թուրք Օսմանական և պարսիկ Մեֆեան պետութիւնները: 1502թ. պարսից Շահ Իսմայիլ Ա. Մեֆեան (1501 – 1524թթ.) թագաւորը պարտութեան մատնելով Ակ-Կոյունլուներին՝ գրաւում է Երևանը, որից յետոյ սկսում է թուրք-պարսկական երկարատև պատերազմները:

Հայաստանում յայտնուած երկու մահմեդական կայսրութիւնները, բացի քաղաքական, տնտեսական և ռազմական մրցակիցներ, նաև Իսլամ աշխարհում դաւանական մրցակիցներ էին, որովհետև Օսմանական սուլթաններին յաջողել էր ձեռք բերել Իսլամ աշխարհի առաջնորդութիւնը, ուստի Շահ Իսմայիլ Ա.ը վերջ տալու նպատակով նրանց ազդեցութիւնը իր տիրապետութեան տակ գտնուող մահմեդականների վրայ, Շիա դաւանանքը Պարսկաստանի պետական կրօն յայտարարեց, որով վերջ է տալիս Օսմանական սուլթանների կրօնական մենաշնորհին:

* Ստացվել է 17.07.2023 թ., ուղարկվել է գրախոսման 19.07.2023 թ., ընդունվել է տպագրության 01.11.2023 թ.:

Մահմեդական երկրների սովորության համաձայն, որևէ թագաւոր անկախ էր համարում երբ նրա անունը յիշատակւում էր ուրբաթօրեայ աղօթքի ժամանակ և նրա անունով դրամ էր թողարկւում, այսինքն դրամը պատկան տիրակալի ինքնիշխան լինելու նշան էր, բայց 16-րդ դարից փոխուց մետաղադրամի կարգավիճակը և Սեֆեան Պարսկաստանի համար դառաւ միջազգային առևտուրի կարևոր գործոն, որի հետևանքով հիմնում են բազմաթիւ դրամահատարաններ, թողարկելու նպատակով մեծ քանակութեամբ դրամներ:

Բոլոր դրամահատարանները գտնւում էին թագաւորի կողմից նշանակւած պատասխանատուի հսկողութեան ներքոյ, որը կոչւում էր Մոիր-ալ-մամալեք, և արքունիքում կարևոր տեղ էր զբաղեցնում: Նա էր ճշտում դրամների թողարկման բոլոր մանրամասները և իւրաքանչիւր դրամահատարանի համար նշանակւում պատասխանատու: Նրա պարտականութիւններից էին՝ հսկել դրամների կնիքների պատրաստման և մաշւած կամ նախկին թագաւորի կնիքների ոչնչացման գործին: Նկատի առնելով, որ դրամի թողարկումը խիստ կարևորութիւն ուներ պետութեան համար, ուստի որևէ դրամահատարանի պատասխանատուի կողմից կատարւած օրինագանցութիւնը ուներ պատիժ, կուրացնելուց մինչև գլխատում:

Ոսկէ դրամները թողարկւում էին միայն արքունիքի պահանջով, թագաւորի գահ բարձրանալու կամ ինչ որ առիթով և չէին գտնւում շրջանառութեան մէջ: Ժան Շարդէնը (1643 – 1713 թթ.) իր յուշերում պատմում է, որ «Բնակչութեան մօտ հնարաւոր չէր գտնել ոսկէ դրամներ, որովհետև այն թողարկւում էր թագաւորման կամ Նոռուզի առիթով թագաւորի հրամանով և պահուում գանձարանում, որը ինչ որ առիթով թագաւորը նւիրում էր իրեն ծառայութիւն մատուցած որևէ մէկին»:

Սեֆեան շրջանից, Պարսկաստանը սկսեց մետաքս արտահանել Եւրոպա, յատկապէս Շահ Աբբաս Ա. (1587 – 1629 թթ.) թագաւորի ժամանակ, որի դիմաց ներմուծում էր տարբեր ապրանքներ և մեծ քանակութեամբ արծաթ, որը օգտագործւում էր դրամ թողարկելու համար: Մինչև 17-րդ դար ոսկու պակասի հետևանքով, ոսկէ դրամները շատ քիչ էին, ուստի Վենետիկից և Իսպանիայից սկսում են ոսկի ներմուծել: Մետաքսի արտահանումը, ոսկու և արծաթի ներմուծումը կատարւում էր Նոր Զուղայի հայ խոջանների միջոցով:

Պղնձէ դրամները թողարկւում էին տարածաշրջանի խանի միջոցով և օգտագործւում այն խանութեան տարածքում, որոնց վրայի գրութիւնները շատ աւելի պարզ էին համեմատած արծաթէ դրամներին: Եթէ արծաթէ դրամները պետական դրամներ էին համարւում, պղնձէ դրամները տեղական օգտագործութիւն ունէին: Խանի հրամանով իւրաքանչիւր Նոռուզին, հաւաքում էին պղնձէ դրամները և նոր դրամներ թողարկում:

Դրամների մէջ ամենաշատը պղնձէ դրամներն էին շրջանառութեան մէջ, որի հետևանքով շատ էին մաշւում: Իսլամի օրենքի համաձայն արգիլւած է կենդանու և մարդու պատկերի տեղադրելը դրամների վրայ, բայց Պարսկական մշակոյթի ազդեցութեան ներքոյ պղնձէ դրամների վրայ կան ինը տեսակ պատկերներ, որոնք են՝ մարդկային (ձիաւոր), կենդանիներ (այծ, ուխտ, կապիկ, ...), թռչունների, ձկան, բոյսերի, 12 կենդանակերպ նշանների, որսի տեսարան, առասպելական էակներ (առիւծ մարդի գլխով, ...) և մի քանի պատկերներ մէկտեղ (արև ու առիւծ,

ձուկ և թռչուն, ...): Պղնձէ դրամների մեծ մասի վրայ Պարսկաստանի տիրակալի անունը և թողարկման թականը նշած չէ, ուստի դժար է ճշտել նրանց թողարկման ժամանակը:

Շահ Թահմասը Ա. (1524–1576 թթ.) թագաւորի հրամանով 1555 թ. կայսրութիւնում նոր վարչական բաժանումներ է կատարում: Արաքս գետից հիւսիս ընկած տարածքներում կազմում է Երևանի կամ Չոխուր Սաըղի, Ղարաբաղ-Գանջախի, Նախիջևանի և Շիրուանի խանութիւնները և Երևանի առաջին խան է նշանակւում Մեհամմադ խանը, որը յայտնի էր Թոխումալի խան անունով:

Մեֆեան շրջանից սկսած կարևոր քաղաքներում գործել է պետական դրամահատարաններ, որոնց թիւը Մեֆեանի ժամանակ 66, Աֆշարի ժամանակ 34, Զանդի ժամանակ 21 և Ղաջար երկրորդ թագաւորի ժամանակ 31 են, որոնցից մեկը մնայուն՝ Երևան քաղաքն է եղել: Պարսկաստանում իւրաքանչիւր քաղաք իր կրօնական կամ պետական դիրքից, ունեցել է իր երկրորդ անունը, որը ևս յիշատակել է որոշ դրամների վրայ, օրինակ Թարիզը, Թեհրանը և Սպահանը կոչւում էին Դար-ալ-սալթանէ (دار السلطنة թագաւորութեան կենտրոն), Ղումը՝ Դար-ալ-մումենին (دار المومنين հաւատացեալների կենտրոն), Երևանը Չուխուր Սաըղ (چخور سعد թուրքերէն է և նշանակում է ուրախութիւններով ինչ որ փոս ընկած տարածք) և այլն:

Մետաղադրամների պաշտօնական արժոյթը Դինար է եղել, որը ունի լատինական արմատ և Պարսկաստան է մուտք գործել արաբների տիրապետութեան ժամանակ և մինչև 20-րդ դարի սկիզբը օգտագործւել է, որից յետոյ այն փոխւել է Ռիալի ու մինչև օրս պահպանւում է:

Իւրաքանչիւր մետաղադրամ ունեցել է իր անունը, որոնք Մեֆեան, Աֆշար և Զանդ թագաւորութիւնների ժամանակ համարեայ նոյն անուններն են և դրամների քաշերը որոշ տարբերութիւններով նոյնն են պահպանել (նկ. 1):

Իսկ Ղաջարական շրջանում դրամների անունները փոփոխութիւն են կրել, որոնց մի մասի անունները համընկնում է նրանց արժոյթի հետ, իսկ նախկին անունները օգտուելու պարագային, արժոյթները նոյնը չեն պահպանւել (նկ. 2):

Երևանի խանութիւնը Պարսկաստանի համար յատուկ կարևորութիւն ունէր, ուստի Մեֆեան Շահ Թահմասէր Ա. թագաւորի հրամանով Երևան քաղաքում հիմնւում է պետական դրամահատարան, որը անխափան իր գործը շարունակում է մինչև 1826 թ. և թողարկւած դրամների վրայ նշած է Իրաւան (ایروان) անունը:

Հարկ է նշել, որ սոյն յօդւածում, Երևանում թողարկւած իւրաքանչիւր թագաւորի դրամներից, միայն մէկ օրինակ է ներկայացուել:

Ա) Մեֆեան թագաւորութիւն

Շէյխ Սաֆի Էդին Արդաբիլին, որի գերեզմանը գտնւում է Իրանի Արդաբիլ քաղաքում և Շիա մահմեդականների ուխտատեղիներից է, Մեֆեան տոհմի հիմնադիրն է, որը հոգևորական է եղել և այդ իսկ պատճառով Մեֆեան թագաւորները կրել են Մորշեղ անւանումը, որը տրւում է հոգևոր ղեկավար-դաստիարակներին: Նրանք Շիա-Ալաիական դաւանանքի հետևորդ լինելով իրենց համարում էին Շիա դաւանանքի հիմնադիր՝ առաջի իմամ՝ Ալիի շառաւիղը:

Սեֆեան թագաւորութեան ժամանակ Շիա դաւանանքի ազդեցութիւնը ոչ միայն իր արտացոլումը ունեցաւ դրամների վրայ, նաև պարսկական մշակոյթի մէջ արմատաւորեց և կրօնը քաղաքականութեան հետ մէկտեղելով, միասնականութիւն ստեղծեց Սունի դաւանանքով օսմանցիների և ուզբէքների դէմ: Սեֆեան թագաւորները դրամների վրայ նշելով Աստուծու, մարգարէի և 12 իմամների կողքին իրենց անունը, նպատակ են ունեցել հասարակութեանը փոխանցել իրենց խորը հաւատքը հանդէպ Շիա դաւանանքին, նրա դրօշակակիր լիւնելը նաև նրանց միջոցով օրինականացնել իրենց իշխանութիւնը, նկատի առնելով, որ մետաղադրամները շրջանառում էր հասարակութեան մէջ և սոյն գաղափարի տարածման ամենալաւ հնարաւորութիւնն էր:

Սեֆեան թագաւորները դրամների միջոցով իրենց ներկայացրել են առաջին իմամ՝ Ալիի ծառայներ, իսկ դրամների վրայ նշած Շահ բառը, որը նշանակում է թագաւոր, չեն տեղադրել իրենց անունից յետոյ, որը ասանդոյթ է եղել Սեֆեան տոհմից առաջ և յետոյ բոլոր թագաւորների մօտ և այն օգուել են որպէս անուն, յիշատակելու համար առաջին իմամին:

Ըստ Շարդենի վկայութեան, Սեֆեան թագաւորութեան ժամանակ Պարսկաստանում երէք լեզուներ է օգտագործել՝ պարսկերէն, որը պետական և գրականութեան լեզուն էր և Սասանեան կայսրութեան անկումից յետոյ, առաջին անգամ օգտուել են դրամների վրայ, արաբերէնը՝ կրօնական լեզուն էր և աղբրէյջաներէն, որը բանակում օգտագործող լեզուն էր:

Դրամների վրայ ինը տեսակ շրջանակներ կան, իսկ գրութիւնների արանքում նշաններ, որոնք Թողի են կոչում և դրամի կնիքը պատրաստող վարպետների ստորագրութիւններն են (նկ. 3):

Սեֆեան թագաւորութեան բոլոր արծաթէ և ոսկէ դրամների դիմ երեսը Իսլամի կարգախօսն է, որով ներկայացնում է Աստուծուն, Մոհամմադ մարգարէին և նրա տեղակալ՝ Ալիին, որը Շիա դաւանանքում կոչում է Շահադաթէյն, այսինքն վկայութիւն, որով հաստատում է թէ Ալլահը միակ աստուածն է, նրա մարգարէն Մոհամմադն է և նրա տեղակալն՝ Ալին է: Սեֆեան դրամների մեծ մասում Շահադաթէյնի շուրջը նշած է 12 իմամների անունները (Նկ.4): Հարկ է նշել, որ Սունի դաւանանքի հետևորդները ինչպէս օսմանական թուրքերը, իրենց դրամների վրայ օգտում են Շահադաթէյնից առանց յիշատակելու Ալիի և իմամների անունները:

Դրամների դարձ երեսում ներկայացուել է թագաւորը, նրա տիտղոսը և հաւատքը Շիա դաւանանքի առաջին իմամին: Սկզբնական շրջանում Սեֆեան դրամների վրայի գրութիւնը ազդած լինելով Ակ-Կոյունլու և Կարա-Կոյունլու դրամներից, Մոլս տեսակի տառերով են, որը դրամի միակ զարդարանքն է, իսկ Շահ Արբաս Ա. ժամանակ փոխում են տառատեսակը և օգտուելով Նաստալիղ տառատեսակը, որը ատելի նուրբ և գեղեցիկ է և դրամի մակերեսում ազատ տեղ է առաջանում, որտեղ պատկերում են ծաղիկներ: Սեֆեան որոշ դրամների գրութիւնները շատ ընդարձակ են, բայց կարողացել են վարպետօրէն տեղաւորել դրամի մակերեսին:

Այժմ կը ներկայացնենք Երևանում թողարկած Սեֆեան դրամները, որոնց դիմ երեսի գրութիւնը բոլոր դրամներում կրկնում են, ուստի միայն անդրադարձ կունենանք դարձ երեսի գրութիւններին:

Շահ Թահմասէր Ա. 1524–1576 թթ. (Հիջրի 930–984 թթ.) – Շահ Իսմայիլ Ա.ից յետոյ գահ բարձրացաւ Շահ Թահմասէր Ա.ը, որի ժամանակ սկսեց Երևանում դրամ թողարկել: Նա իրեն տուել էր «Բանդէ Շահ-է-Վլայայթ» (بنده شاه ولايت) անուանումը, որը նշանակում է Շահ-է-Վլայայթի ծառայ, իսկ Շահ-է-Վլայայթը յիշատակութիւն է Շիա դաւանանքի հիմնադիր՝ Իմամ Ալիին:

Շահ Թահմասէրի թագաւորութեան ժամանակ դրամների անունները և նրանց քաշերն են ըստ հետևեալի ...

Ոսկէ դրամները երեք անուններով և վեցը չափսերով ու քաշերով են:

¼ Աշրաֆի	0.86 և 1.15 գրամ
½ Աշրաֆի	2.30 և 3.45 գրամ
Աշրաֆի	4.60 և 5.56 գրամ

Արծաթէ դրամները թողարկուել են երեք ժամանակաշրջանում:

	Հիջրի 930 – 938 թթ.	Հիջրի 938 – 945 թթ.	Հիջրի 945 – 982 թթ.
2 Ղազ	0.77 գրամ	–	–
Բիստի	1.55 գրամ	1.11 գրամ	1.15 գրամ
¼ Շահի (½ Փուլ)	–	–	0.58 գրամ
½ Շահի (1 Փուլ)	–	–	1.15 գրամ
Շահի	3.88 գրամ	2.78 գրամ	–
1 Շահի	–	–	2.3 գրամ
2 Շահի	7.77 գրամ	5.56 գրամ	4.6 գրամ

Շահ Թահմասէր Ա. թագաւորի դրամների դարձ երեսի գրութիւնները եօթ տեսակ են, որոնցից Երևանում երկու տեսակն են թողարկուել:

Առաջին տեսակի դրամի (նկ. 5) դարձ երեսի գրութեան թարգմանութիւնն է ... Արդար, կայացած, առաջնորդ, տիրակալ, յաղթող սուլթան, Սուլթան Թահմասէր Սեֆեան Հասանի, Աստուած նրա տիրակալութիւնը յալիտեան պահպանի, թողարկուած Երևանում 941:

Երկրորդ տեսակի դրամի (նկ. 6) դարձ երեսի գրութեան թարգմանութիւնն է ... Շահ Թահմասէրի արդարութիւնը, թողարկուած Երևանում 962:

Շահ Իսմայիլ Բ. 1576-1578 թթ. (Հիջրի 984–985 թթ.) – Շահ Թահմասէր Ա.ը վտանգ զգալով իր որդուց՝ Իսմայիլից, նրան 20 տարի փակել էր Ղահղահէ ամրոցում, որը իր հօր մահից յետոյ գահ բարձրանալով սպանել է տալիս բոլոր հարազատներին, որոնք կարող էին ինչ որ կերպ իր գահը վտանգէին, որի արդիւնքում 1,5 տարի թագաւորելուց յետոյ նրան թունաւորում են:

Շահ Իսմայիլ Բ. ի ժամանակ դրամների գրութիւնը բանաստեղծութեան տեսք են ստանում: Նա իր կարճատև թագաւորութեան ժամանակ միայն մէկ գրութիւնով դրամ է թողարկել, որից ևս թողարկուել է Երևանում:

Նրա թագաւորութեան ժամանակ արծաթէ դրամների անունները և նրանց քաշերն են ըստ հետևեալի ...

Շահի	2.3 գրամ
2 Շահի	4.6 գրամ

Շահ Իսմայիլ Բ. լինելով Շիա դաւանանքի մոլեռանդ հետևորդ թոյլ չի տւել Իսլամ կրօնի կարգախօսը և 12 իմամների անունները յիշատակել դրամների վրայ, այն պատճառով, որ սոյն դրամներին կարելի էր դիպչէին ոչ մահմեդականի ձեռքը:

Դրամի դիմ երեսի գրութիւնը բանաստեղծութեան տեսքով է, որի թարգմանութիւնն է ... Արևելքից մինչև արևմուտք եթէ իմամ կայ, դա մեր համար միայն Ալին է ու նրա ժառանգները: Իսկ դարձ երեսի գրութիւնն է ... Շահ Իսմայիլ յաղթական, որդին Թահմասէր Մեֆեան թագաւորի, Աստուած նրա տիրակալութիւնը յաիտեան պահպանի, թողարկւած Երևանում 984 (սկ. 7):

Սուլթան Մոհամմադ Խոդաբանդէի 1578–1587թթ. (Հիջրի 985–996թթ.) – Շահ Իսմայիլ Բ.ին յաջորդում է նրա եղբայրը՝ Մոհամմադ Հէյդարը, որը գտնւելով Շիրազ քաղաքում մահից վրկւել էր: Նա գահ բարձրացաւ Խոդաբանդէի, այսինքն Աստուծու ծառայ անունով:

Սուլթան Մոհամմադ Խոդաբանդէի թագաւորութեան ժամանակ դրամների անունները և նրանց քաշերն են ըստ հետևեալի ...

Ոսկէ դրամներն են:

½ Աշրաֆի	2.30 գրամ
Աշրաֆի	4.60 գրամ

Արծաթէ դրամներն են:

½ Փուլ	1.72 գրամ
Շահի	2.30 գրամ
Մոհամմադի	4.60 գրամ
3 Շահի	6.91 գրամ

Դրամների դարձ երեսի գրութիւնները չորս տեսակ են, որոնցից Երևանում մէկ տեսակն է թողարկւել:

Դրամի դարձ երեսի գրութեան թարգմանութիւնն է ... Ողջոյն Իմամ Մահդիին, նրա ծառան, արդար սուլթան, յաղթող Սուլթան Մոհամմադը, Աստուած նրա տիրակալութիւնը յաիտեան պահպանի, թողարկւած Երևանում 988 (սկ. 8):

Հարկ է նշել, որ Սուլթան Մոհամմադ Խոդաբանդէի շրջանից Մոհամմադի անունով դրամները շրջանառութեան մէջ են մտել:

Շահ Աբբաս Ա. 1587–1629թթ. (Հիջրի 996–1038թթ.) – Շահ Աբբաս Ա. թագաւորին յաջողեց Օսմանական կայսրութեան տիրապետութեան տակ գտնուող տարածքները հետ գրաւել, իսկ 1604թ. մեծ թով հայերի բռնագաղթեց Պարսկաստանի խորքերը: Շահ Աբբաս Ա.ի ժամանակ դիւանագիտական սերտ կապեր հաստատեց Երոպական տարբեր պետութիւնների հետ, նպատակ ունենալով հակասոմանական դիշինք ստեղծել, որի արդիւնքում Երոպացի բազմաթիւ վաճառականներ սկսեցին Պարսկաստանի հետ առևտուրով զբաղւել:

Շահ Արբաս Ա.ը խիստ համակրանք ունէր 12 իմամների հանդէպ, յատկապէս առաջին իմամին, որի համար իրեն «Քալը-է ապթան Ալի» (كلب آستان علی) անուանեց, որը նշանակում է, Ալիի տան շէմի շունը, որը նաև օգտագործել է դրամների վրայ: Նրա հրամանով ամէն տարի Ալիի ծննդեան օրը մեծ շուքով տօնուում էր, իսկ նրա սպանելու օրը սգո մեծ ձեռնարկներ կազմակերպում ամբողջ երկրում, որի ազդեցութիւնը մինչև օրս պահպանւել է Իրանի ժողովուրդի մօտ:

Շահ Արբաս Ա. ի թագաւորութեան ժամանակ դրամների անունները և նրանց քաշերն են ըստ հետևեալի ...

Ոսկէ դրամները չորս անուններով բայց եօթը չափսերով ու քաշերով են:

¼ Աշրաֆի	1.15 գրամ
½ Աշրաֆի	1.92 և 2.30 գրամ
Աշրաֆի	3.84 և 4.60 գրամ
2 Աշրաֆի	7.68 և 9.21 գրամ

Արծաթէ դրամները թողարկւել են երկու ժամանակաշրջանում:

	Հիջրի 996 – 1003 թթ.	Հիջրի 1003 – 1037 թթ.
Բիստի	–	0.76 գրամ
½ Շահի	1.5 գրամ	–
Շահի	2.3 գրամ	1.92 գրամ
Մոհամմադի	4.6 գրամ	3.84 գրամ
Արբասի	9.2 գրամ	7.68 գրամ

Գահ բարձրանալու առաջին տարում թողարկած դրամների վրայ նշել է «Ջել Ալլահ» (جَلَّ اللهُ որը նշանակում է Աստուծու ստները), որը թւային արժէքով դառնում է 996, որով յիշատակում է իր գահ բարձրանալու Հիջրի թւականը:

Դրամների դարձ երեսի գրութիւնները հինգ տեսակ են, որոնցից Երևանում երկու տեսակն են թողարկւել:

Առաջին տեսակի դրամի գրութեան թարգմանութիւնն է ... Այս դրամը բարեբարութեան համար թողարկեց Ալիի շուն՝ Արբասը, թողարկած Երևանում (սկ. 9):

Երկրորդ տեսակի դրամի դարձ երեսի գրութեան թարգմանութիւնն է ... Արբասը, Շահ-է-Վելայաթի (յիշատակութիւն է Իմամ Ալիին) ծառան, թողարկւած Երևանում 1031 (Նկ.10):

Հարկ է նշել, որ Շահ Արբաս Ա. թագաւորի շրջանից Արբասի անունով դրամները շրջանառութեան մէջ են մտել:

Շահ Սաֆի Ա. 1629 – 1642 թթ. (Հիջրի 1038 – 1052 թթ.) – Շահ Արբասի հրամանով թագաժառանգ՝ Սաֆի Միրզային մահապատժի էին ենթարկել, իսկ միւս որդիներին կտորացրել էին, ուստի նրա ցանկութեամբ, իր մահից յետոյ, Սաֆի Միրզայի որդին՝ Սամ Միրզան գահ բարձրացաւ և իր հօր յիշատակին, իրեն անուանեց Շահ Սաֆի:

Նրա թագաւորութեան ժամանակ դադարում է թուրք-պարսկական պատերազմները, կնքելով Ղասար – է-Շիրիհի հաշտութեան դաշինքը Մայիս 17, 1639 թ.,

որի հիման վրայ Օսմանական կայսրությունը ճանաչում է Երևանի խանությունը, որպես Մեֆեան Պարսկաստանի տիրապետության տակ գտնուող տարածք, որի դիմացը ստանում է Բաղդադ քաղաքը:

Շահ Սաֆի Ա. թագաւորութեան ժամանակ դրամների անունները և նրանց քաշերն են ըստ հետևեալի ...

Մէկ տեսակ ոսկէ դրամ է թողարկել:

Աշրաֆի	3.84 գրամ
--------	-----------

Արծաթէ դրամներն են:

Բիստի	0.76 գրամ
Շահի	1.92 գրամ
Սոհամմադի	3.84 գրամ
Արքասի	7.68 գրամ
5 Շահի	9.6 գրամ

Նրա դրամների դարձ երեսի գրությունները երկու տեսակ են, որոնցից երկու տեսակն էլ թողարկել են Երևանում:

Առաջին տեսակի դրամի գրութեան թարգմանությունն է ... Սաֆին, ամբողջ կեանքով Շահի (յիշատակում է առաջին Իմամին) ծառան է, թողարկւած Երևանում (նկ. 11):

Երկրորդ տեսակի դրամի գրութիւնն է ... Սաֆին, Շահ-է-Վելայաթի ծառան, թողարկւած Երևանում (նկ. 12):

Շահ Սաֆի Ա. ժամանակ, Երևանի խանությունում թողարկւած թւակիր պղնձէ դրամներից են, դիմ երեսում լողացող ձկներ իսկ դարձ երեսի գրութիւնն է ... Ֆլուս, թողարկւած Երևանում 1045 (նկ. 13):

Շահ Արքաս Բ. 1642–1666 թթ. (Հիջրի 1052–1077 թթ) – Շահ Արքաս Բ. թագաւորը պատանի հասակում գահ բարձրացաւ, որի ժամանակ ծաւալուն շինարարութիւն սկսեց ամբողջ կայսրութիւնում, նաև Արևելեան Հայաստանում: Նրա դրամների անունները և նրանց քաշերն են ըստ հետևեալի ...

Ոսկէ դրամներն են:

½ Աշրաֆի	1.72 գրամ
1000 Դինար (Աշրաֆի)	2.68 գրամ

Արծաթէ դրամներն են:

Բիստի	0.739 գրամ
Շահի	1.84 գրամ
Սոհամմադի	3.69 գրամ
Արքասի	7.39 գրամ
5 Շահի	9.24 գրամ
10 Շահի	18.48 գրամ
5 Արքասի	36.96 գրամ

Շահ Աբբաս Բ.ի Հինգ Աբբասի դրամների դիմ երեսի եզրերին 12 իմամների անունների սկզբում արաբերէնով ողջոյնի գրութիւն կայ (اللهم صل على النبي), իսկ Հոսէյնի անունի սկիզբում «Նահատակ» (الشهيد) բառն է, որով յիշատակում է Քարբալայի պատերազմի ընթացքին տեղի ունեցած իրադարձութեանը, որը Շիա դաւանանքի հետևորդները մեծ շուքով ամէն տարի մինչև օրս սգում են:

Դրամների դարձ երեսի գրութիւնները չորս տեսակ են, որոնցից Երևանում երկու տեսակն են թողարկել:

Առաջին տեսակի դրամի գրութիւնն բանաստեղծութեան տեսքով է, որի թարգմանութիւնն է ... Աբբաս երկրորդի կամեցութեամբ և իրաւունքով, տիրակալական դրամ թողարկեց աշխարհում, թողարկւած Երևանում 1059 (սկ. 14):

Երկրորդ տեսակի դրամի գրութիւնն է ... Աբբասը, Շահ-է-Վելայաթի ծառան, թողարկւած Երևանում 1052 (սկ. 15):

Շահ Աբբաս Բ.ի ժամանակ, Երևանի խանութիւնում թողարկւած թակիր պղնձէ դրամներից են, դիմ երեսում փղի պատկերով, իսկ դարձ երեսի գրութիւնն է ... Ֆլուս, թողարկւած Երևանում 1057 (սկ. 16):

Շահ Սաֆի Բ. (Շահ Սուլէյման) 1666 – 1694թթ. (Հիջրի 1077 – 1105 թթ.) – Շահ Աբբասին յաջորդում է նրա աւագ որդին՝ Շահ Սաֆին, որի թագաւորութեան ժամանակ ներքին խռովութիւններ է ծագում, ապա ծանր հիւանդանում է: Նրա հարազատները համոզում են նրան, որ Սաֆի անունը նրա համար չարագուշակ է, նկատի առնելով Շահ Սաֆի Ա.ի համար պատահած դժբախտութիւնները, ուստի իր անունը փոխում է Սուլէյմանի: Նա երկու անուններով էլ դրամ է թողարկել:

Շահ Սաֆի Բ. անունով դրամների անունները և նրանց քաշերն են ըստ հետևեալի.

Միայն մէկ տեսակ ոսկէ դրամ է թողարկել:

Շահի	1.82 գրամ
------	-----------

Արծաթէ դրամներն են:

Շահի	1.84 գրամ
Մոհամմադի	3,69 գրամ
Աբբասի	7,39 գրամ
5 Աբբասի	36,96 գրամ

Շահ Սաֆի անունով դրամների դարձ երեսի գրութիւնները չորս տեսակ են, որոնցից Երևանում մէկ տեսակն է թողարկել:

Դրամի դարձ երեսի գրութիւնը պոետի տեսքով է, որի թարգմանութիւնն է ... Աբբաս երկրորդից յետոյ, Սաֆին թողարկեց տիրակալական դրամ, թողարկւած Երևանում 1078 (սկ. 17):

Շահ Սուլէյման անունով դրամների անունները և նրանց քաշերն են ըստ հետևեալի...

Ոսկէ դրամներն են:

Շահի	1.82 գրամ
Աշրաֆի	3.45 գրամ
Արբասի	7.29 գրամ
5 Արբասի	36.48 գրամ
10 Աշրաֆի	46.08 գրամ

Արծաթէ դրամներն են:

Բիստի	0.73 գրամ
Շահի	1.84 գրամ
Սիհամնադի	3.69 գրամ
Արբասի	7.39 գրամ
2,5 Արբասի	18.48 գրամ
5 Արբասի	36.96 գրամ

Շահ Սուլեյման անունով դրամների դարձ երեսի գրությունները չորս տեսակ են, որոնցից Երևանում մէկ տեսակն է թողարկել:

Դրամի դարձ երեսի գրութեան թարգմանությունն է ... Սուլեյմանը, Շահ-է-Վելայաթի ծառան, թողարկած Երևանում 1083 (սկ. 18):

Շահ Սուլեյմանի ժամանակ, Երևանի խանութիւնում թողարկած թակիր պղնձէ դրամներից են, դիմ երեսում խոյի պատկերով, իսկ դարձ երեսի գրութիւնն է ... Ֆլուս, թողարկած Երևանում 1095 (սկ. 19):

Շահ Սուլեյմանի ժամանակ արծաթը Եւրոպայում թանգանում է և 1688 թականից արծաթէ դրամների մեծ արտահոսք է սկսում ոչ միայն Պարսկաստանից նաև Օսմանական կայսրութիւնից և Հնդկաստանից, որի հետևանքով արծաթէ դրամների դեֆիցիտ է առաջանում: Իսկ արծաթի ներմուծման նազելու հետևանքով մի շարք դրամահատարաններ դադարում են գործելուց և նրանց թիւը նազում է 40-ի: Այդ ընթացքին, շրջանառութեան մէջ գտնուող արծաթէ դրամները 10–19 տոկոս իր անուանական արժէքից ատի բարձր էր առք ու վաճառք լինում:

Շահ Սուլթան Հուսէյն 1694–1722թթ. (Հիջրի 1105–1135թթ.) – Շահ Սուլթան Հուսէյն թագաւորի ժամանակ արծաթի թանգանալու հետևանքով, որոշ դրամահատարաններում թողարկել են ատի պակաս յարգով արծաթէ դրամներ: Իսկ կեղծ արծաթէ դրամներ թողարկողների մասին, թագաւորը հրաման է արձակել և ծանր պատիժ կարգել: Մեֆեան թագաւորութեան ամբողջ շրջանում, Երևանում թողարկած դրամների մէջ, ամենաշատը ըստ քանակի, Շահ Սուլթան Հուսէյնին են պատկանում:

Շահ Սուլթան Հուսէյնի թագաւորութեան ժամանակ դրամների անունները և նրանց քաշերն են ըստ հետևեալի ...

Ոսկէ դրամներն են:

Աշրաֆի	2.88 և 3.45 գրամ
Արբասի	5.37 գրամ

Արծաթ է դրամները թողարկել են չորս ժամանակաշրջանում:

	Հիջրի 1105 – 1123 թթ.	Հիջրի 1123 – 1129 թթ.	Հիջրի 1129 – 1135 թթ.	Հիջրի 1133 – 1135 թթ.
Բիստի	0.73 գրամ	–	–	–
½ Շահի	–	–	0.67 գրամ	–
Շահի	1.84 գրամ	1.73 գրամ	1.34 գրամ	–
Սոհամնադի	3.69 գրամ	3.45 գրամ	2.68 գրամ	–
Աբբասի	7.39 գրամ	6.91 գրամ	5.37 գրամ	4.60 գրամ
2 Աբբասի	–	–	–	9.21 գրամ
2,5 Աբբասի	18.48 գրամ	–	13.44 գրամ	–
4 Աբբասի	–	–	–	18.43 գրամ
5 Աբբասի	36.96 գրամ	–	26.88 գրամ	–
5 Շահի	–	8.64 գրամ	–	–
6 Շահի	–	10.36 գրամ	–	–
15 Շահի	–	26.88 գրամ	–	–
30 Շահի	55.44 գրամ	–	–	–

Դրամների դարձ երեսների գրությունները վեցը տեսակ են, որոնցից Երևանում երկու տեսակն են թողարկել:

Առաջին տեսակի դրամի դարձ երեսի գրութեան թարգմանությունն է ... Դրամի տերը Սուլթան Հոսեյնը, արևելքից ծագող արևի կամեցութեամբ աշխարհում դառաւ Ամի-ալ-մոմենինի (յիշատակում է առաջին Իմամին) շունը, թողարկւած Երևանում 1115 (նկ. 20):

Երկրորդ տեսակի դրամի գրությունն է ... Հիսեյնը, Շահ-է-Վելայաթի ծառան, թողարկւած Երևանում 1130 (նկ. 21):

Նա ազդուած լինելով Հնդկաստանի մոնղոլական դրամներից, թողարկել է նաև շեղանկին արծաթէ դրամներ տարբեր քաշերով և դարձ երեսի մէկ տեսակ գրութիւնով, որոնցից Երևանում թողարկել է հինգ Շահի դրամը:

Շեղանկին դրամի դարձ երեսի գրությունն է ... Հիսեյնը, Շահ-է-Վելայաթի ծառան, թողարկւած Երևանում 1125 (նկ. 22):

Շահ Սուլթան Հոսեյնի ժամանակ, Երևանի խանութիւնում թողարկւած պղնձէ դրամները ևս քանակով անելի մեծ թիւ են կազմում:

Առաջին պղնձէ դրամի դիմ երեսը սիրամարգի պատկերով է, իսկ դարձ երեսի գրութիւնն է ... Ֆլուս, թողարկւած Երևանում 1108 (նկ. 23):

Երկրորդ պղնձէ դրամի դիմ երեսում արևն է պատկերւած մարդկային դէմքով, որը շատ տարածուած է պարսկական մշակոյթում, իսկ դարձ երեսի գրութիւնն է ... Ֆլուս, թողարկւած Երևանում 1130 (նկ. 24):

Շահ Սուլթան Հոսեյնի ժամանակ աֆղանները, Մահմուդ Աֆղանի ղեկավարութեամբ յաջողում են պարտութեան մատնելով Սեֆեան բանակին, գրաւեն Սպահան մայրաքաղաքը և գերի վերցնեն թագաւորին:

Շահ Թահմասէր Բ. 1722–1731թթ. (Հիջրի 1135–1144թթ.) – Շահ Սուլթան

Հուլիսի սպանությունից յետոյ, նրա որդին՝ Թահմասէրը, որը գտնուում էր Ղազլին քաղաքում, իրեն Պարսկաստանի թագաւոր հռչակեց:

Շահ Թահմասէր Բ.ի թագաւորութեան ժամանակ դրամների անունները և նրանց քաշերն են ըստ հետևեալի ...

Ոսկէ դրամներն են:

Շահի	1.15 գրամ
Աշրաֆի	3.45 գրամ
Արբասի	5.37 գրամ
10 Աշրաֆի	34.56 գրամ

Արծաթէ դրամներն են:

Բիստի	0.53 գրամ
Շահի	1.34 գրամ
Մոհամմադի	2.68 գրամ
Արբասի	5.37 գրամ
2,5 Արբասի	13.44 գրամ
5 Արբասի	26.88 գրամ

Դրամների դարձ երեսի գրությունները չորս տեսակ են, որոնցից Երևանում մէկ տեսակն է թողարկել:

Դրամի դարձ երեսի գրութեան թարգմանությունն է ... Թահմասէր երկրորդի կամեցութեամբ և իրաւունքով տիրակալական դրամ հատուեց աշխարհում, թողարկուած Երևանում (նկ. 25):

Շահ Թահմասէր Բ.ի ժամանակ, Երևանի խանությունում թողարկուած թակիր պղնձէ դրամներից են, դիմ երեսում քայլող առիծի պատկերով է, իսկ դարձ երեսի գրությունն է ... Ֆլուս, թողարկուած Երևանում 1136 (նկ. 26):

Շահ Արբաս Գ. 1731–1735 թթ. (Հիջրի 1144–1148 թթ) – Շահ Թահմասէր Բ.ի բանակի հրամանատար՝ Նադիր Ղուի Աֆշարը նրան գահից հեռացնելով, որդուն՝ Շահ Արբաս Գ.ին որը մի քանի ամսական երեխայ էր, թագաւոր է հռչակում և ինքը դառնում թագաւորի խնամակալը:

Շահ Արբաս Գ. թագաւորութեան ժամանակ դրամների անունները և նրանց քաշերն են ըստ հետևեալի ...

Ոսկէ դրամներն են:

Աշրաֆի	3.45 գրամ
2 Աշրաֆի	5.37 գրամ

Արծաթէ դրամներն են:

Բիստի	0.53 գրամ
Շահի	1.34 գրամ
Մոհամմադի	2.68 գրամ
Արբասի	5.37 գրամ

Երևանում դրամ թողարկած վերջին Սեֆեան թագաւորն է: Նրա դրամների դարձ երեսի գրութիւնները երկու տեսակ են, որոնցից Երևանում մէկ տեսակն է թողարկել:

Դրամի դարձ երեսի գրութեան թարգմանութիւնն է ... Կամեցութեամբ Աստուծու, Աբբաս երրորդը ոսկուց տիրակալական դրամ հատեց, թողարկած Երևանում 1148 (սկ. 27):

Բ) ԱՖշար թագաւորութիւն

Շահ Աբբաս Գ. թագաւորի բանակի հրամանատար՝ Նադիր Ղուլին 1735թ. յաջողում է վերջ տալ Պարսկաստանի ներքին խռովութիւններին և աֆղանական, օսմանական ու ռուսական բանակներին հեռացնել Պարսկաստանի կայսրութեան սահմաններից, ապա Մուղանի դաշտում թագադրում է և իրեն հռչակում Նադիր Շահ, որին ներկայ էին Ղարաբաղի մելիքները և Ամենայն Հայոց կաթողիկոս՝ Աբրահամ Գ. Կրետացին (1734 – 1737 թթ.):

Նադիր Շահ 1735 – 1747 թթ. (Հիջրի 1148 – 1160 թթ.) – Պարսիկ պատմաբանները Նադիր Շահին յիշատակում են, որպէս մի տիրակալ, որը երկիրը ձիան թամբից էր ղեկավարում, որովհետև նա իր ամբողջ կեանքը անց է կացրել պատերազմների մէջ:

Նադիր Շահը դրամ է թողարկել երկու ժամանակներում: Նախ այն ժամանակ երբ Սեֆեան բանակի հրամանատարն էր, որը Սեֆեան դրամների նման յիշատակել է Շիա դաւանանքի կարգախօսը և 12 իմամների անունները: Սոյն դրամով նպատակ է ունեցել ապագայ իր գործունէութիւնը օրինականացնել, ներկայացնելով իրեն, որպէս Սեֆեան գահի ժառանգ, իսկ գահ բարձրանալով դրամների գրութիւնները ամբողջովին փոխել են և Սասանեան կայսրութիւնից յետոյ, առաջին անգամ նրա դրամների վրայ յիշատակել է «Իրան» անունը:

Նադիր Շահի թագաւորութեան ժամանակ դրամների անունները և նրանց քաշերն են ըստ հետևեալի ...

Ոսկէ դրամներն են:

Աշրաֆի	3.45 գրամ
3 Աշրաֆի	10.36 գրամ

Հնդկաստանը գրաւելուց յետոյ, այնտեղ թողարկել է ոսկէ դրամներ, որոնք համընկնում են սոյն երկրի ոսկէ դրամների քաշերին, ըստ հետևեալի ...

Աշրաֆի	11.4 գրամ
2 Աշրաֆի	22.8 գրամ

Արծաթէ դրամները թողարկել են երկու ժամանակաշրջանում:

	Հիջրի 1148 – 1150 թթ.	Հիջրի 1150 – 1160 թթ.
Բիստի	0.54 գրամ	–
Շահի	1.34 գրամ	1.5 գրամ

Մոհամադի	2.68 գրամ	2.30 գրամ
Աբբասի	5.37 գրամ	4.60 գրամ
6 Շահի	-	6.91 գրամ
Բուփի (Նադերի)	-	11.52 գրամ
Հազար Դինար	-	23.04 գրամ

Բուփի և Հազար Դինար դրամները թողարկել են Հնդկաստանը գրավելուց յետոյ:

Սեֆեան բանակի հրամանատարության շրջանում մեկ տեսակ դրամ, իսկ թագավորական շրջանում եօթը տեսակ դրամներ է թողարկել: Երևանում միայն թագավորության շրջանի դրամներից մեկ տեսակն է թողարկել:

Դրամի դիմ երեսի գրությունը պարսկերէնով և արաբերէնով է, որի բառացի թարգմանությունն է ... Թւականին, տեղի ունեցածը բարի է: Իսկ սոյն գրութեան տատերի թային արժէքը դառնում է ... 1148 թականին, որը նրա թագադրման թականն է: Դրամի դարձ երեսի գրությունը բանաստեղծութեան ձևով է, որի թարգմանությունն է ... Իրան երկրի աշխարհակալ թագաւոր Նադիրը, թողարկելով ոսկէ դրամ, իր թագաւորութիւնը յայտարարեց աշխարհին, թողարկւած Երևանում 1148 (նկ. 28):

Շահրոխ թագաւոր 1748–1796 թթ. (Հիջրի 1161–1210 թթ.) – Նադիր Շահի սպանելուց յետոյ, սկսում է գահակալական պատերազմներ: Աֆշար տոհմից երէք հոգի մէկ տարում գահ են բարձրանում, որոնցից Նադիր Շահի թոռան՝ Շահրոխին յաջողում է պահպանել իշխանութիւնը, բայց նա կորցնում է ժառանգած տարածքների մեծ մասը և սահմանափակում միայն Խորասան նահանգով:

Շահրոխի թագաւորութեան ժամանակ դրամների անունները և նրանց քաշերն են ըստ հետևեալի ...

Ոսկէ դրամներն են:

¼ Աշրաֆի	0.86 և 1.15 գրամ
Աշրաֆի	3.45 գրամ
2,5 Աշրաֆի	11.52 գրամ

Արծաթէ դրամներն են:

Շահի	1.15 գրամ
Աբբասի	4.6 գրամ
300 Դինարի	6.91 գրամ
10 Շահի (Բուփի)	11.52 գրամ
Հազար Դինար	23.04 գրամ

Նա թողարկել է վեցը տեսակ դրամներ, որոնց դիմ երեսի գրությունը վերադարձ է Սեֆեան շրջանի դրամներին: Նրա դրամներից Երևանում մեկ տեսակն է թողարկել:

Դրամի դարձ երեսի գրութեան թարգմանությունն է ... Շահրոխը Ռեզայի (ութերորդ իմամի մականունն է) տան շեմի շունը, Աստուծու հրամանով դրամ թողարկեց աշխարհում, թողարկւած Երևանում 1164 (նկ. 29):

Շահրոյն թագաւորի ժամանակ, Երևանի խանութիւնում թողարկւած թակիր պղնձ դրամներից են, դիմ երեսը առիւծի և արևի պատկերով, իսկ դարձ երեսի գրութիւնն է ... Թողարկւած Երևանում 1204 (նկ. 30):

Գ) Ներքին խռովութիւնների ժամանակաշրջան

Երբ Նադիր Շահի ժառանգները պայքարում էին գահի համար, բազմաթիւ խաներ իրենց անկախ հռչակեցին, որոնցից ամէնահզորներն էին, Ազադ խան Խալվային, Մոհամմադ Հասան խան Ղաջարը և Քարիմ խան Զանդը, որոնք ինը տարի իրար հետ պատերազմելուց յետոյ, վերջապէս Քարիմ խանը Զանդը յաղթեց:

Այդ ժամանակաշրջանում միայն Մոհամմադ Հասան խանն է Երևանում դրամ թողարկել:

Մոհամմադ Հասան խան Ղաջար 1750 – 1759 թթ. (Հիջրի 1163 – 1172 թթ.) – Նադիր Շահի ժամանակ Մոհամմադ Հասան խանը Կասպից ծովի հարաւային տարածքների կառավարիչն էր: Նա 1750 թ. իրեն Պարսկաստանի թագաւոր հռչակեց, բայց 1759 թ. Քարիմ խանից պարտութիւն կրելով, սպանեց:

Նա այդ ինը տարւայ ընթացքին թողարկել է ոսկուց և արծաթից դրամներ, որոնց անունները և քաշերն են ըստ հետևեալի ...

Ոսկէ դրամներն են:

¼ Աշրաֆի	2.76 գրամ
Աշրաֆի	11.04 գրամ

Արծաթէ դրամներն են:

Մոհամմադի	2.3 գրամ
Աբբասի	4.6 գրամ
10 Շահի	11.52 գրամ

Թողարկել է երկու տեսակ գրութիւնով դրամներ, որոնցից մէկ տեսակն է թողարկել Երևանում: Նրա դրամի դիմ երեսը Սեֆեան դրամների նման է իսկ դարձ երեսի գրութեան թարգմանութիւնն է... Աստուծու օրհնութեամբ, ոսկուց արդարութեան դրամ թողարկեց Ալիի որդու Մուսա Ռեզայի (ուրերորդ իմամն է) անունով, թողարկւած Երևանում 1164 (նկ. 31):

Դ) Չանդ թագաւորութիւն

Քարիմ խան Զանդը յաղթելով իր հակառակորդներին դառաւ Պարսկաստանի տիրակալ: Հարկ է նշել, որ նա չի օգտուել Շահ անւանումը իր դրամների վրայ: Սոյն տոհմից միայն Քարիմխան թագաւորն է Երևանում դրամ թողարկել:

Քարիմխան թագաւոր 1750 – 1779 թթ. (Հիջրի 1163 – 1193 թթ.) – Քարիմխանի թագաւորութեան ժամանակ դրամների անունները և քաշերն են ըստ հետևեալի ...

Ոսկուց դրամներն են:

¼ Աշրաֆի	2.76 գրամ
½ Աշաֆի	5.52 գրամ
Աշրաֆի	11.04 գրամ

Արծաթէ դրամներն են:

Շահի	1 և 1.15 գրամ
2 Շահի	2.01 գրամ
Սանարի	2.30 գրամ
3 Շահի	3.02 գրամ
Աբբասի	4.03 և 4.60 գրամ
6 Շահի	6.91 գրամ
2 Աբբասի	9.21 գրամ
10 Շահի	11.52 գրամ

Քարիմյան թագաւորի դրամների դիմ երեսի գրութիւնը երկու տեսակ են: Մի տեսակը կրկնում է Սեֆեան դրամների դիմ երեսի գրութիւնը, իսկ միւս տեսակը յիշատակում է նրա անունը և թողարկման վայրը:

Դարձ երեսի գրութիւնները ևս երկու տեսակ են, որոնցից Երևանում թողարկւել է մէկ տեսակը: Երևանում թողարկւել են թէ ոսկուց և թէ արծաթից դրամներ, միանման գրութիւնով:

Դրամի դիմ երեսի գրութիւնն է ... Ով դու Քարիմ, թողարկւած Երևանում: Իսկ դարձ երեսի գրութիւնը բանաստեղծութեան տեսքով է, որի թարգմանութիւնն է ... Օրինական իման Ջամանի (վերջին իմամի մականունն է) դրամից աշխարհում դառաւ արև, լուսին և ոսկի (նկ. 32):

Ե) Ղաջար թագաւորութիւն

Աղա Մոհամեդ խանը սպանելով Ջանդ տոհմի վերջին թագաւոր՝ Լոթֆ Ալի խանին, հիմնեց Ղաջար թագաւորութիւնը: Իսկ նրա սպանելուց յետոյ Շուշի բերդում 1797 թ., եղբոր որդին՝ Ֆաթի Ալի Շահը գահ բարձրացաւ, որը Երևանում դրամ թողարկած Պարսկաստանի վերջին թագաւորն է, որովհետև 1828 թ. Թուրք-մէնչայի պայմանագրով Արևելեան Հայաստանը անցաւ Ռուսական կայսրութեան տիրապետութեան տակ:

Ղաջար թագաւորների մէջ ամենագեղեցիկ և բազմազան դրամները թողարկւել են Ֆաթ Ալի Շահի ժամանակ:

Ֆաթի Ալի Շահ 1797 – 1835 թթ. (Հիշրի 1212 – 1250 թթ.) – Նրա թագաւորութեան սկզբնական շրջանում դրամների վրայի գրութիւնները ազդած են եղել Սեֆեան շրջանի դրամներից, ապա նրանց ոճը փոխւել է և հետևելով Նադիր Շահի դրամներին, նրանց դիմ երեսում ներկայացրել է իրեն, իսկ դարձ երեսում նշել թողարկման վայրը և թիւը:

Ֆաթի Ալի Շահ թագաւորութեան ժամանակ դրամների անունները և քաշերն են ըստ հետևեալի ...

Ոսկե դրամները թողարկել են հինգ ժամանակաշրջանում:

	Հիշրի 1213 – 1216 թթ.	Հիշրի 1220 – 1224 թթ.	Հիշրի 1224 – 1227 թթ.	Հիշրի 1227 – 1229 թթ.	Հիշրի 1230 – 1246 թթ.
Ռորի	–	1.44 գրամ	1.34 գրամ	1.2 գրամ	1.15 գրամ
5 հազարի	3.07 գրամ	2.88 գրամ	2.68 գրամ	2.4 գրամ	2.3 գրամ
1 թումանի	6.14 գրամ	5.76 գրամ	5.37 գրամ	4.8 գրամ	4.6 գրամ
3 թումանի	–	17.28 գրամ	–	–	13.82 գրամ
4 թումանի	–	–	–	19.2 գրամ	–
5 թումանի	–	28.8 գրամ	26.88 գրամ	24 գրամ	23.04 գրամ
50 թումանի	–	–	–	–	230.4 գրամ
100 թումանի	–	–	–	–	460.8 գրամ

Արծաթե դրամները թողարկել են հինգ ժամանակաշրջանում:

	Հիշրի 1212	Հիշրի 1212 – 1218 թթ.	Հիշրի 1219 – 1232 թթ.	Հիշրի 1232 – 1241 թթ.	Հիշրի 1241 – 1250 թթ.
Սպիտակ Շահի	1.43 գրամ	–	1.29 գրամ	–	–
2 Շահի	0.83 գրամ	–	–	–	–
Արբասի	–	1.65 գրամ	1.65 գրամ	1.47 գրամ	–
2,5 Շահի	–	1.03 գրամ	–	–	0.86 գրամ
5 Շահի	–	2.07 գրամ	–	1.84 գրամ	1.72 գրամ
10 Շահի	–	4.14 գրամ	–	–	3.45 գրամ
¼ Ռիալի	2.87 գրամ	–	2.59 գրամ	–	–
½ Ռիալի	5.76 գրամ	5.18 գրամ	5.18 գրամ	4.6 գրամ	–
Ռիալ	11.52 գրամ	10.36 գրամ	10.36 գրամ	9.21 գրամ	–
Սահեբդա- րան	–	–	–	–	6.91 գրամ

Ֆաթի Ալի Շահը թագաժառանգ ժամանակ Թարիզում թողարկել է Բաբախան անունով երկու տեսակ դրամներ, ապա գահակալութեան առաջին տարում Սպահան քաղաքում թողարկած դրամներում իրեն ներկայացրել է Բաբա Շահ անունով, որից յետոյ օգտուելով Ֆաթ Ալի Շահ անունը թողարկել է վեցը տեսակի գրություններով դրամներ, որոնցից Երևանում երեք տեսակն են թողարկել: Երևանում նաև թողարկել է ոսկուց մեկ տեսակ դրամ:

Ոսկե դրամի դիմ երեսի գրութեան թարգմանութիւնն է ... Սուլթանների Սուլթան Ֆաթի Ալի Շահ Ղաջար: Իսկ դարձ երեսի գրութիւնն է... Թողարկած Չուխուր Սարդում, Երևան 1239 (սկ. 33):

Առաջին տեսակի արծաթե դրամի գրութիւնը, ոսկե դրամի կրկնութիւնն է (Նկ.34):

Երկրորդ տեսակի դրամի դիմ երեսի գրութեան թարգմանութիւնն է ...Սուլթան Ֆաթի Ալի Շահ Ղաջար: Իսկ դրամի դարձ երեսի գրութիւնն է ... Թողարկած Երևանում 1216 (սկ. 35):

Երրորդ տեսակի դրամի դիմ երեսի գրության թարգմանությունն է ... Ֆայթի Ալի շահ թագաւորի տիրակալական դրամ: Իսկ դրամի դարձ երեսի գրությունն է ... Թողարկւած Չոխտուր Սաղդուն, Երևանում 1241 (նկ. 36):

Առաջին անգամ Պարսկական չորս շրջանների դրամներում հանդիպում ենք Չոխտուր Սաղդ անունին: Ֆայթի Ալի Շահի ժամանակ, Երևանի խանությունում թողարկել են վերջին խանության դրամները:

Առաջին պղնձե դրամի դիմ երեսում առիւծ և արև է պատկերւած, իսկ դարձ երեսի գրութեան թարգմանությունն է ... Թողարկւած Երևանում, 1240 (նկ. 37):

Երկրորդ պղնձե դրամի դիմ երեսում առիւծ և արև է պատկերւած, որի ներքևում նշւած է 1821: Դարձ երեսի գրութեան թարգմանությունն է ... Թողարկւած Երևանում (նկ. 38):

ՕԳՏԱԳՈՐԾԻԱԾ ՍԿԶԲՆԱՂԲԻՐՆԵՐ ԵՒ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ

Abdullah A., Iranian mints during Islamic period, Tehran, 1998.

Ali Akbar S., Feridoun Avarzamani, Iranian coins, Tehran, 2000.

Bahram A., Persian copper coins from Safavids to Qajar, Tehran, 2013.

Farzaneh G., Coins of Safavid epoch, Tehran, 2009.

Hushang F., Iranian hammered coinage 1500 – 1879 AD, Berlin, 1975.

Javad M.D., Religious themes and motifs on the coins of Afsharid dynasty, Tehran, 2019.

Rudolph P.M., translated by Hassan Zandieh, Safavid economy and foreign policy, Ghom, 2008.

Shahen Hovsepian

shahenhovsepian@gmail.com

IRANIAN COINS STRUCK IN YEREVAN

Keywords. Persia, Safavid, Afsharid, Zand, Qajar, Yerevan, Shi'ism.

Iran struck coins in Yerevan during four periods from 1555 to 1826. Safavid dynasty was the first who started to strike coins in Yerevan. The obverse of their coins mentioned Shahada in Arabic and the names of 12 Imams. On the reverse side of coins introducing the king and his dedication to the first Imam of Shia religion in Farsi language, which used for the first time on Iranian coins after Sassanid dynasty.

Shah Tahmaseb I of Safavid established mint of Yerevan Khanate which struck Safavid coins up to Shah Abbas III. Copper coins struck by local khans in Yerevan as well, which mentioned the name of mint and date on it only.

Nader Ghuli who was Safavid's army commander succeeded to finish chaos on inside of country and announced himself as Nader Shah, therefore Afsharid dynasty started to lead the country. Nader Shah struck coins in Yerevan and for the first time after Sassanid dynasty mentioned the name of Iran on his coins.

Chaos started when Nader Shah was killed and finally his grandson Shahrukh succeeded to be the king but only on Khorasan territory. He struck coins in Yerevan which obverse of coins are look like Safavids coins. Powerful khans in Iran started to fight with each other to obtain the crown of Iran, which takes nine years and Karim Khan Zand won. During the civil war, Mohammad Hassan khan Qajar struck coins in Yerevan only.

Karim khan Zand started to lead the country and he struck coins in gold and silver in Yerevan. After Karim khan's death, his successors could not control the country, and Agha Mohammad Khan Qajar rebel against of Zands and succeeded to be the king of Iran. Fath Ali Shah Qajar become the king of Iran after Agha Mohammad Khan killed, and he was the last Iranian king who struck coins in Yerevan.

Шазн Овсепян
shahenhovsepian@gmail.com

ПЕРСИДСКИЕ МОНЕТЫ ВЫПУЩЕННЫЕ В ЕРЕВАНЕ

Ключевые слова: Персия, Сефевидский, Афшары, Зенд, Каджар, Ереван, Шиа.

Начиная с 1555 года до 1826 года, в течении четырех периодов, Персия выпускала свои монеты в Ереване. Сефевидские шахи были первыми, которые начали чеканить монеты в Ереване, на лицевой стороне которых была Шахада (Свидетельство веры) Исламской религии и 12 имен Шиитских имамов. На оборотной стороне монет упоминалось имя шаха и его посвящение первому Иمامу Шиитской религии. На Сефевидских монетах, впервые, после падения Сасанидской империи, надписи были на персидском языке.

По приказу шаха Тахмаспа I был построен монетный двор Еревана, где чеканка сефевидских монет продолжалась вплоть до Шаха Аббаса III. В монетном дворе Еревана чеканились также ханские медные монеты, на которых были отмечены место и время выпуска.

После убийства шаха Султана Хусейна, Надир Голи (Кули), который был командующим сефевидской армии, смог положить конец внутренним восстаниям, и провозгласил себя Надир шахом, после чего Персией стала править династия Афшаридов. Он чеканил монеты в Ереване и, впервые после падения Сасанидской империи, на монетах появилось название Иран.

После убийства Надира шаха начались внутренние беспорядки и, в конце концов, его внук Шахрох смог подняться на престол. Он потерял, однако, большую часть страны и ограничился только территорией Хорасана. Он тоже выпускал монеты в Ереване. Во время борьбы за власть, которая длилась девять лет, ханы воевали друг против друга за престол Персии. В этой борьбе победил Карим хан Зенд. Во время междоусобных войн, в Ереване чеканил монеты только Мухаммед Хасан-хан Каджар.

Из династии Зенд только Карим хан чеканил монеты в Ереване. После его смерти правление страной перешло к Ага - Мохаммед - хан Каджару, который отстранил династию Зенд и стал правителем Персии. После его убийства, на престол Персии поднялся Фатх Али шах Каджар, который и был последним правителем Персии, который выпускал монеты в Ереване. В надписях этих монет упоминаются его имя и титулы.